Eski Uygur Türkçesinde Nezaket İncelemesi: Aç Bars Hikâyesi*

Muhammet Furkan Yılmaz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4504-1108>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2021

Kabul: 28.10.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Edimbilim

Nezaket

Brown ve Levinson

Eski Uygur Türkçesi

Aç Bars

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45190>

Öz

Bu çalışma nezaket ifadelerinin, dildeki yansımalarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Nezaket algısı çok yönlü bir algı olmakla birlikte, en ilkel kabileden en gelişmiş topluluğa kadar kendine has nezaket durumları veya ifadeleriyle kendini hissettirmektedir. Nezaketin, konuşmanın seyrini olumlu veya olumsuz olarak etkilediği gerçeği yadsınmamaktadır. Bir ifadenin nezaket değeri aslında o ifadenin anlam değerinde de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Nezaket, yazılı bir kural değildir; fakat bu yazısız olan davranışlar, toplumlarda en az yazılı kurallara kadar önem arz etmektedir. Birtakım nezaket, görgü kurallarınca hareket etmek toplumdaki konumumuza da doğrudan etki edebilmektedir. Bunların yapılmaması sonucunda bir yaptırım cezası ile karşı karşıya kalınmasa bile toplum tarafından dışlanması, kabul görülmemesine sebebiyet verebilmektedir. Ters halinde ise nezaket, ahlak sahibi kişilerin de o toplumda yüceltilebileceği görülmektedir. Yaşamımızın her alanında önemli bir kavram olan nezaket, günlük hayatta ilişkilerimizi düzenleyen önemli ve gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Bundan dolayı, bu önemli unsurun Türkçenin eski şivelerinden olan eski Uygur Türkçesindeki görünümünün ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu konunun Türkçenin eski dönemlerinde de nasıl işlendiğini görmek adına, eski Uygur Türkçesi şivesine ait olan "Aç Bars" hikâyesi örneğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eser örnekleminde hareketle, yazılı dildeki nezaket incelemesi, Brown ve Levinson'a ait olan bir nezaket kuramı yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu kuramın seçilmesindeki ana sebep ise birbirinden farklı ve uzak üç dil (Tzeltal dili, Tamil dili ve İngiliz dili) üzerinden oluşturulmuş olmasıdır. Bu birbirinden uzak üç dilde dahi ortak olgular bulunması ve çok farklılıklar görülmemesi, nezaketin evrenselliği noktasında önemli tespitler içermektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yılmaz, M. F. (2021). Eski Uygur Türkçesinde Nezaket İncelemesi: Aç Bars Hikâyesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 75-88.

Politeness Study in Old Uighur Turkish: The A Bars Story*

Muhammet Furkan Yilmaz

Master Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Sakarya – TURKEY**Article History**

Submitted: 13.07.2021

Accepted: 28.10.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Pragmatics

Politeness

Brown and Levinson

Old Uighur Turkish

A Bars

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45190>**Abstract**

This study aims to reveal the reflections of politeness expressions in the language. While the perception of politeness is a multidimensional perception, it makes itself felt with its own politeness or expressions from the most primitive tribe to the most advanced community. The fact that politeness affects the course of speech positively or negatively cannot be denied. It is known that the politeness value of an expression actually plays an important role in the meaning value of that expression. Politeness is not a written rule; however, these unwritten behaviors are as important as the written rules in societies. Certain politeness and etiquette can directly affect our position in society. Even if they are not faced with a sanction penalty as a result of not doing so, their exclusion by the society may cause inadmissibility. Otherwise, it is seen that politeness and moral people can be glorified in that society. Politeness, which is an important concept in every area of our lives, is seen as an important and necessary element that regulates our relations in daily life. Therefore, it is aimed to reveal the appearance of this important element in the old Uighur Turkish, which is one of the old dialects of Turkish. In order to see how this subject was handled in the old times of Turkish, it was tried to be explained in the sample of "A Bars" story belonging to the old Uighur Turkish dialect. Based on this work sample, politeness examination in written language was tried to be examined by a politeness theory method that belongs to Brown and Levinson. The main reason for choosing this theory is that it was created through three different and distant languages (Tzeltal language, Tamil language and English language). The fact that there are common facts even in three distant languages and that there are not many differences involves important determinations in the universality of politeness.

GİRİŞ

Nezaket, toplumlar arasında bireylerin bir arada sağlıklı bir şekilde iletişim kurabilmesi için gerekli ve zorunlu bir olgudur. Bu olgu yüzyıllardır her toplumda farklı şekillerde de olsa bir şekilde varlığını korumuştur. Çalışmamızda, nezaket kavramı bir yöntem dahilinde ele alınıp eski dönemdeki Türklerin dilindeki nezaket ifadelerinin yazıya nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde; nezaket ile ilgili tanımlar ve temel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde; Uygurlar, eski Uygur Türkçesi ve *Aç Bars* (2015) hikâyesi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde; Brown ve Levinson (1987)'a ait olan, "*Politeness: Some Universals in Language Usage*" kitabındaki nezaket kuramına yer verilmiş olup, dördüncü bölümde, kuram dahilinde *Aç Bars* hikâyesi incelemeye tabi tutulmuştur. Beşinci bölümde ise, sonuç kısmı bulunmaktadır.

1. Nezaket

Nezaket, yaşamımızı kolaylaştırmak ve insanlarla olan ilişkilerimizin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için temel ve belirleyici bir unsur durumundadır. Nezaket, Türk Dil Kurumunun güncel sözlüğüne göre, "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik" (<https://www.sozluk.gov.tr>) olarak tanımlanmaktadır. Nezaketin sözlükte verilen tanımından hareketle, kişinin bir başka kişiye karşı yaptığı hâl, hareket ve sözlerden oluştuğu söylenebilir. Burada eklenilebilir bir nokta olarak, nezaketin sadece kişiden kişiye değil kişinin de kendisine bulunduğu davranışların, sözlerin de kendisine karşı ince veya kaba olabileceğidir. Türkiye Türkçesinde nezakete muadil en çok kullanılagelen kelimeler arasında: "İncelik, görgü, edep, âdap, zarif, âdab-ı muaşeret" gibi kelimeler yer almaktadır.

Nezaket kişiler arasındaki düzeni, birliği, anlaşmayı esas aldığı için her konuma, sosyal statüye göre farklı nezaket ölçütleri dikkat çekmektedir. Nezaket kuralları, toplumdan topluma bazı farklıklar taşısa da aslında her toplumun kendine has nezaket ölçütleri vardır.

Türk kültüründe, iletişim sırasında hal-hatır sormak, önemsiz konular hakkında konuşmak normal ve samimi karşılanabiliyorken; Alman kültüründe, kabalık olarak görülebilmektedir. Bazı kültürlerde ifadelerin direkt olarak söylenmesi, kaba olarak görülmezken bazı kültürlerde ise kaba olarak kabul edilmektedir. Asya kültürü bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Asya ve Yakın Doğu kültürlerinde fikirlerin direkt söylenmesi, muhataba bir eleştiriymiş gibi algılanıp nezaketsizlik olarak değerlendirilmesine karşılık, Avrupa kültüründe bu durum, nezaket eksikliği olarak görülmemektedir (Dereli, 2008: 25).

Kutadgu Bilig'de de nezaket ile ilgili bazı unsurlara değinilmiştir. İletişim güzel davranış olarak gösterilen güler yüz, mütevazılık, tatlı dil gibi davranışlar ve sözler yüceltilmekte, bunların zıttı olan asık surat, kibir, kötü sözler eleştirilmektedir. Davranışlarında ve sözlerinde doğru, dürüst ve içten olan insanların her iki dünyada da huzurlu ve mutlu olacağı aktarılmaktadır (Uçar, 2012: 3054).

Kutadgu Bilig'de, yemek ve sofrada adabıyla ilgili nezaket kurallarından da bahsedilmektedir. Uçar (2012) konu ile ilgili: "*Öğdilmiş'in Odgurmuş'a Ziyafete Gitmek Âdâbını Söyler*" bölümünde sofralarda yapılması uygun olan veya yapılması uygun olmayan hâl ve hareketlerin ayrıntılı olarak anlatıldığını aktarmaktadır. Kutadgu Bilig'de yemek ve sofrada adabını anlatan ifadelerde, yemeğe başlarken önce yaşça büyük kimsenin başlaması, yemeğe besmele ile başlanması ve yemeği yerken sağ elin kullanılması, çok fazla yemeğin tüketilmemesi ve yemeğin adabıyla yenmesi, bunlara göre hareket eden insanların sıhhat bulacağı ve mutlu olacağı ifade edilmektedir (Uçar, 2012: 3056).

1.1. Nezaket Tanımları

"Osmanlı Türkçesinden beri dilimizde yer edinmiş olan nezaket sözcüğü her ne kadar alıntı bir sözcükmüş gibi düşünülse de aslında Osmanlı Türkçesinde üretilmiş, bu bakımdan da Türkçe bir sözdür ve Farsça nâzûk 'ince; hafif' kelimesinden kökenlenmektedir. Osmanlıcada fa'il yapısında çokça

bulunan kâtib, câhil, sâ'ik, zâ'ik gibi '... yapan, ...eden' (ism-i fail) anlamlı türemiş sözlere benzetilerek önce nâzik şekline değişen bu sözcüğün bir köke bağlanması gerektiğinden Osmanlı Türkçesinde fa'alet yapısında nezâket sözü üretilmiştir" (Arslan, 2019: 205).

Goffman (1967) için yüz (face) kavramı önemlidir. İletişimin asıl gayesi olarak da muhatapların yüzünün korunmasını istemektedir. Yüzün zedelenmemesi ona göre nazik davranış olarak kabul edilmektedir (Goffman, 1967; Aktaran: Dereli, 2008: 26).

Yule (2010) ise, nezaketi genel olarak; insanların, diğer insanlara karşı düşünceli, mütevazı ve hoş olmak gibi fikirlerle ilgili olduğunu düşünmektedir. Bununla beraber nezaketin en alakalı kavramının, "yüz" olduğunu belirtmektedir. Edimbilimde; "yüzün", kendimizin genel bir imajını yansıttığını söylemektedir (Yule, 2010: 135).

Watts (2003)'a göre nezaketin anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları için nezaket, saygılı olmak bazıları içinse yerinde davranma, iyi konuşma olarak görülmektedir. Ayrıca nezaket başkalarına saygı duyma dilidir. Nezaket dili, dildeki saygı ifadeleri olan "beyefendi, hanımefendi, rica ederim, teşekkür ederim vb." ifadelerle de elde edilebilmektedir (Watts, 2003; Aktaran: Keser 2018: 129).

Brown ve Levinson (1987); inceliği resmî, diplomatik bir protokol olarak görmekte ve iki taraf arasında, iletişimi mümkün kılan bir unsur olarak belirtmektedirler (Brown and Levinson, 1987: 1).

Nezaket için verilen bazı tanımlardan hareketle, genel olarak nezaketin; iyi, güzel, mütevazı davranışların sergilenmesi, konuşmacı ve muhataplar arasındaki sağlıklı, etkili iletişimin sağlanması için gerekli bir olgu olduğu konusunda birleşilmektedir.

2. Uygurlar

Uygur adı ilk kez 716 yılındaki olaylar sırasında Bilge Kağan abidesinde, Uygur İlteberi'nin isminin anılmasıyla geçmektedir. Ayrıca Uygur adına "Karabalgasun, Şine Usu, Tez II, Suci, İyme I, ve Şivet Ulan" yazıtlarında da rastlanmaktadır. 787-843 yılları arasında Tibet'e gidip gelen Uygur elçilerinin raporlarında da Uygur adı Tibetçe "Ho-yo-hor" şeklinde belirtilmiştir. Uygur adı için de çeşitli görüşler bulunmaktadır. Uygur adının anlamının "şahin gibi hızla hücum eden, birbirleriyle yardımlaşan, uymak", ifadelerinden türediği ve "kendi kendine yeter" anlamında kullanıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Gömeç, 2011: 29-30).

Uygurlarla ilgili bilgilerin büyük bir çoğunluğu Çin kaynaklarından elde edilmektedir. Uygurlar, Kuzeydoğu Asya'nın uç köşelerinden sayılan Selenge Nehri ile Yenisey Nehri bölümüne kadar hakimiyetleri altına almışlardır. 606 tarihinde Köktürk Devleti'nin boyunduruğu altındaydılar. 745'te Köktürk Devleti yıkılınca Uygur hânedânı başa geçmiştir. 745 tarihinden 840 tarihine kadar Moğolistan'da yaşamakta olan Uygurların başkenti Ordubalık idi. Ötüken Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızların 100.000 kişilik ordusu ile başkent Ordubalık'a saldırması üzerine Ötüken Uygur Devleti'ni yıkarak Uygur hükümdarı Koşan Tekin'i öldürmüşlerdir. Böyle Ötüken Uygur Devleti (745-840) sona ermiş oldu (Akar, 2005: 99).

Devleti yıkılmış olan Ötüken Uygurları, vatanlarından ayrılmak üzere Çin sınırına yakın, "Turfan" ve "Tarım" taraflarına doğru göçlerini gerçekleştirmişlerdir. Çin sınırlarına giden Uygur topluluğu kağan olarak Uku Tekin'i seçmiştir. Fakat Gobi bölgesinde Kırgızlar ile Çinliler arasında yapılan savaşta Uku Tekin öldürülünce (846) Sarı Uygurlar, Çin'in Kansu bölgesine yerleşerek Kansu Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (Akar, 2005: 101).

Sarı Uygurlar, büyüüp çok güçlü bir askerî güç kuramadıkları için, dış politika olarak Çinliler ile iyi geçinmeyi yeğlemişlerdir. Fakat önce Kitanların (940), daha sonra da Tangutların (1028) denetimi altına girmişlerdir. 1226 yılında Moğollarla anlaşarak Moğol İmparatorluğu'nun sınırlarında kalmışlardır. Sarı Uygurlar, bugün Çin'in Kansu yerleşkesinde yaşamlarını idame ettirmektedir (Akar,

2005: 101-102).

Turfan tarafına giden Uygurlar ise “Kara Uygurlar” adını almıştır. Kara Uygurlar, Mengli’yi kağan olarak seçmesinin ardından Çin’in egemenliğini kabul etmişlerdir. Çin’de “Tang” soyunun sona ermesinin ardından Doğu Türkistan’da Uygur Devleti’ni kurup bağımsızlıklarını ele almışlardır (906). Üzerinde bulundukları ticaret yolları sayesinde ticarete oldukça gelişmişlerdir. Aynı şekilde sanatı ve edebiyatı da ileri seviyeye taşımışlardır. Kara Uygurlar, önce Karahitaylara, akabinde Moğol İmparatorluğuna bağlanmışlardır (1209). Kara Uygurlar, ilerleyen zamanlarda Çin’de hakimiyet kurup başa geçen “Ming” hânedânlığı tarafından yıkılmıştır (Akar, 2005: 102).

Kaynaklarda, Uygurların kullandığı alfabeler: “Köktürk Yazısı, Uygur Yazısı, Mani Yazısı, Soğd Yazısı, Brahmi Yazısı ve Tibet Yazısı” olarak belirtilmektedir (Akar, 2005: 103-104).

Caferoğlu (1984) Uygurlarla ilgili olarak fikir hayatının önemsendiğini ve kültürlerinin yüksek bir seviyeye ulaştığını söylemektedir. Çin kaynaklarından da bu bilgileri doğrulayan bilgilerin var olduğunu ve hükümdarların saraylarında yerli tarihçilerin, şairlerin, sanatkârların yanında yabancılarının da bulunduğu ve onlara saygı gösterildiği bilinmektedir. Çin gezginlerinin, bu konuyla ilgili olarak mürebbiyelerin, şehzadelere ve yüksek tabakadaki ailelerin çocuklarına ders verdiklerini, şiir yazacak kadar bilgi birikimine sahip olduklarını ve çok sayıda kütüphanelerin de bulunduğunu aktarmaktadırlar. Uygur şehzadelerinin mükemmel derecede iyi kopuz çalıp şarkı söyledikleri de yazılı belgelerde belirtilmektedir (Caferoğlu, 1984: 151-152).

Köktürklerin taşa kazıyarak eser vermesinin arkasından ilk defa kağıdı kullanan ve Tüklük bilimine Sekiz Yükmek, Irk Bitig, Huastuanift, Prens Kalyanamkara ve Papamkara (İyi Kalpli Prens ile Kötü Kalpli Prens Hikayesi), Altun Yaruk, Maytırsimit gibi ölümsüz eserler kazandıran Eski Uygurlar, özellikle Toharca ve Soğdçadan hem dil hem de edebiyat noktasında fazlasıyla etkilenmişlerdir. Manihaizm ve Budizm dinlerini benimseyen ve edebiyat ile dil çevresini de bu dinlerin etkisine bırakan Eski Uygurların eserlerinde din içi ve din dışı birçok konu ve olay mevcuttur (Bulut, 2018: 564). Eski Uygurlardan kalan bu eserler, vaaz kitapları, hikâyeler, fal kitapları... vs. gibi alanlarda değerlendirilebilir ve bu eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Ercilasun (2015), eski Uygurlardan kalan eserleri dört grup halinde aktarmaktadır:

A) Manici Çevreye Ait Metinler

Irk Bitig, Huastuanift, İki Yıltız Nom (İki Kök Kanunu) bu gruba giren eserlerdendir.

B) Burkancı (Budist) Çevreye Ait Metinler

Burkancılığa ait kutsal kitaplar “üç sepet” adı altında toplanmıştır. Bunlar:

i) Vinayalar

Vinayalar, Budist rahip ve rahibelerin hayatını, günlük yaşamlarını düzenleyen kuralları anlatan eserlerdir. *Karmavâcana*, *Pravâranâ*... gibi eserler bu gruba örnektir.

ii) Sûtralar (Uygurca: Sudur)

Uygurcada “nom, nom sudur, nom bitig ve sudur” adı verilen bu kutsal kitaplarda, gerek tarihî gerekse Budaların vermiş olduğu inanılan vaazların toplandığı kitaplardır. Eski Uygur Türkçesinde çevrilmiş olan en hacimli sudur Altun Yaruk’tur. Sekiz Yükmek (Sekiz Tomar), Kuansı İm Pusar (Ses İşiten İlah), Yitiken Sudur... gibi eserler de bu bölüme örnek verilebilir.

Sudurların içinde yer alan ve Uygurların çatık dediği jataka türü olan uzun masallar da mevcuttur. Bazen de sudurlardan ayrı olarak yazılan bu masallar, Budaların hayatlarından kesitler sunmaktadır. Bu masallarda asıl gaye iyi insan olmayı öğütlemek, kötülüklerden uzak durmayı anlatmaktır. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin), Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi, Çaştani Beğ... gibi eserler çatıklara örnek olarak gösterilebilir.

iii) Abidarmalar

Abidarmalar, Budizm’in metafizik yönünü işleyen eserlerdir. Dili ağır ve üslubu sıkıcı, kuru bir

yapıya sahip olan abidarmalar, Türkçenin, ilim ve felsefî dili bakımından da kullanıldığını kanıtlar boyuttadır. Abidarmalara örnek olarak “Abidarım Kunlık Koşavarti Şastir” adlı eser örnek verilebilmektedir.

Diğerleri

Budist Uygurlardan kalan eserler arasında önemli bir yeri olan “Küentso (Hüen-Tsang) Biyografisi” adlı eserde, Küentso adında Çinli bir Buda rahibinin 630-645 yılları arasında Türkistan’dan Hindistan’a yaptığı seyahati ve Çin’deki hayatını anlatan bir gezi yazısı ve biyografisidir. Singku Seli Tutung tarafından 10. asrın ilk yarısında, Uygurcaya çevrildiği düşünülmektedir.

C) Hristiyan Çevreye Ait Metinler

Eski Uygurlarda, Budizm ve Maniheizm’den başka Hristiyanlığın Nesturî kolu da bulunmaktaydı. Turfan civarlarında İncil’den eski Uygur Türkçesine çevrilen bazı parçalar bulunmuştur. “Aziz Georg’un çektiği ölüm acılarını anlatan bir parça Le Coq tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Yedisu bölgesinde bulunan ve 13-14. yüzyıllardan kalan bazı mezar taşlarında da Süryanî yazılı Türkçe satırlar bulunmaktadır.

D) Müslüman Çevreye Ait Metinler

13. yüzyıldan itibaren Hoço ve civarında Müslümanlığın hızla yayılmaya başladığı bilinmektedir. O dönem Müslüman Uygurlardan da bazı şiirler kalmıştır. Reşid Rahmeti Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*’nde yayımlanan bu şiirler, şekil bakımından Maniheist ve Budist şairlerin şiirlerinden daha düzenli haldedir (Ercilasun, 2015: 226-260).

2.1. Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars Hikâyesi

Aç Bars hikâyesi, üç kardeş prens ile bir aç kaplan arasında geçen olayları ele almaktadır. Hikâye, en küçük prens olan Mahâsattva’nın, yedi gün önce yavrulamış olan ve yaralanmış olduğu için yavruları ile kendisine yiyecek bulamayıp hayatta kalabilmek için kendi yavrularını yemek üzere olan aç bir kaplanı ve onun yavrularını kurtarmak için kendisini kaplana yem olarak kurban etmesini anlatır. Hikâyenin temelinde, Budizm’in Mahâyâna mezhebinin temel ilkelerinden olan “önce canlıları sonra kendini kurtarmak” anlayışı yatmaktadır (Gulcalı, 2015: 29-30).

3. Brown ve Levinson’ın Nezaket Kuramı

Brown ve Levinson (1987)’in nezaket modeli, “yüz (face)” odaklı bir yaklaşımdır. Onlar yüz kavramını Goffman (1967)’dan ve utanç, aşağılanma ya da “yüz kaybetme” kavramlarıyla ilişkilendirilen İngiliz halk teriminden elde etmişlerdir. Bu yüzden yüzü, duygusal olarak yatırım yapılan, kaybedilen, sürdürülebilir ya da geliştirilebilir ve etkileşime sürekli olarak katılması gereken önemli bir şey olarak görürler (Brown and Levinson, 1987: 61).

Brown ve Levinson (1987) yüz kavramını, “olumlu yüz, olumsuz yüz” olmak üzere ikiye ayırmaktadır:

Olumsuz Yüz: İletişimde, muhatapların birbirlerinin eylemlerini, düşüncelerini, etkilememe isteğidir. Başka bir deyişle bir kişinin olumsuz yüzü ile kastedilen, muhataplar tarafından bir düşüncenin dayatılmaması, hareket özgürlüğü olması ve bağımsız olma ihtiyacıdır. Buradaki “olumsuz” ifadesi “kötü, menfi” anlamında değildir. Bunu bir kutup olarak düşündüğümüzde bu kutbun, saygı ve sosyal mesafe tarafını temsil eden kısmına olumsuz nezaket adı verilirken; birlikteliği, yakınlığı temsil eden tarafa ise olumlu nezaket adı verilmektedir.

Olumlu Yüz: Konuşmacının isteklerinin (en azından bazı isteklerinin), muhataplar tarafından da istenmesidir. Yani bir nevi kabul edilme isteğidir. Böylelikle konuşmacı, isteklerinin muhataplar tarafından paylaşıldığını bilir. Olumlu yüzde esas olan ortaklık, birlikteliktir. Muhataplar arasında istenilecek bir durumun, diğer muhataplar için de faydalı olacağı bundan dolayı da birliktelik anlamları aktarılmaktadır (Brown and Levinson, 1987: 62-64).

3.1. Dolaysızlık

Bu başlıkta, ifadelerin doğrudan, dolaysız bir biçimde aktarımı söz konusudur. Asıl gaye direkt olarak mesajı karşıya iletmektir. Bundan dolayı da bu tür kullanımlar kibarlık değeri taşımazlar (Brown and Levinson, 1987: 94-101).

3.1.1 Yüz Tehdidinin Minimize Edilmediği Durumlar

Büyük aciliyet durumlarında, çaresizliklerde, önemli bir konu öncesinde yapılan vurgular, talimatlar, teselliler... gibi konular örnek gösterilebilmektedir.

“Dikkat et!”, “Yardım”, “Bakın, mesele şu ki...”, “Kırmızı ışıktadır!”, “Üzülme”

3.1.2 Yüz Tehdit Edici Eyleme Yönelik Durumlarda Dolaysızlık Kullanımı

Karşılaşmalar, vedalar, teklifler veya öneriler. Konuşmacı, bu konularda ısrar ettiği zaman dinleyicinin olumlu veya olumsuz yüzüne bir ihlal gerçekleştirebilir ve telafi gerektirebilir.

3.2. Olumlu Nezaket

Olumlu nezaket, muhatabın olumlu yüzüne yönelik bir düzeltmedir. Muhatabın talep ettiği (hareketler, edinmeler, bunlardan kaynaklanan değerler) daimî istekleri arzu edilebilir olarak düşünülmesi. Düzeltme, kişinin kendi isteklerinin (ya da bazılarının) bazı açılardan muhatabın isteklerine benzer olduğunu ileterek, bu arzuyu kısmen tatmin etmekten oluşur (Brown and Levinson, 1987: 101-129).

3.2.1. Ortak Bir Nokta Talep Etme

Yöntem 1: Dinleyiciye Dikkatini Vermek (Onun ilgilerine, isteklerine, ihtiyaçlarına, eşyalarına)

“Elbiseniz çok iyi, kendiniz mi yaptınız?”

Yöntem 2: Abartma (İlgi, onay, dinleyici ile yakınlık kurma)

“Ne harika bir bahçeniz var!”

Yöntem 3: Dinleyiciye İlgiyi Yoğunlaştırmak (Konuşmacılar arasında çarpıcı bir şekilde yapılan abartma, konuşmaya ilginin artırılmasına hizmet edebilir)

“Hiç böyle bir sıra görmedim!”

Yöntem 4: Grup İçi Kimlik İşaretçileri Kullanımı

“Kardeşim, o koltuğu bir arkadaşım için tutuyordum.”

Yöntem 5: Anlaşmaya çalışmak (Tekrar yapmak, hem birini doğru bir şekilde duyduğunu gösterir hem de anlaşmanın vurgulanmasını sağlamaktadır)

“K: Eve giderken lastiğim patladı.

D: Lastiğin mi patladı? Nasıl oldu?

Yöntem 6: Anlaşmazlıktan Kaçınmak (Muğlak ifadelerle yer verilmemesi)

“K: Sakarya yaşadığın yer mi?

D: Evet, Sakarya doğduğum yer.”

Yöntem 7: Ortak Noktayı İleri Sürmek/Çoğaltmak/Varsaymak

A-) Empati Kurarak (Muhataba onu anlıyormuş gibi hissettirilmesi)

“K: Bu kesik çok açıyor anne

D: Evet canım, biliyorum, çok acıyor.”

B-) Özne Birleştirilmesi

“İlaçlarımızı aldık mı?” (Doktor, hastasıyla konuşurken)

Yöntem 8: Şaka Yapmak

“Bana bu hurda yığının ödünç vermeye ne dersin?” (Konuşmacının, dinleyicinin yeni aldığı arabası hakkında konuşması)

3.2.2 Konuşucu ve Dinleyicinin İş Birliği İletimi

Yöntem 9: Dinleyicinin İstekleri İçin Konuşmacının Bilgisi ve İlgisinin Varsayımı (Konuşmacı ile dinleyici arasındaki geçen konuşmada, konuşmacının muhatap hakkında bir istek, talep, rica, özür

gibi durumlarda, bu durumları belirtmeden öncesinde dinleyici hakkında bildiği şeyleri söylemesi)

“Gülleri sevdiğini biliyorum ama çiçekçide hiç yoktu, ben de onun yerine sana sardunyalara getirdim.”

Yöntem 10: Teklif, Söz Verme

“Arabayı akşam 5’e kadar getireceğim merak etme.”

Yöntem 11: İyimser olmak

“Bir dakika bekle, saçlarını taramadın!” (Karısı, kocası evden çıkarken söylemektedir. Kocasının iyiliğini düşünerek iyimser bir uyarıda bulunur)

Yöntem 12: Bir Etkinliğe Hem Konuşucunun Hem de Dinleyicinin Dahil Edilmesi

“O zaman hadi kurabiye yiyelim.”

Yöntem 13: Sebepler Vermek (ya da sormak)

“Neden deniz kıyısına gitmiyoruz?”

Yöntem 14: Karşılığını Belirtmek ya da Varsaymak

“Ben senin için süt getireceğim ama sen de benim için yemek yapar mısın?”

3.2.3 Dinleyicinin İsteğini Yerine Getirme

Yöntem 15: Dinleyiciye Hediyeler Vermek (Eşya, İlgi, Anlayış, İş Birliği)

Bu strateji, dinleyiciye sadece somut hediyeler vermek değil aynı zamanda insan ilişkilerinden doğan soyut hediyeleri de kapsamaktadır. Bunlar: Beğenilme istekleri, takdir, önemsemek, anlayış... gibi davranışları içermektedir.

“Tebrikler, sınavı başarıyla geçtiniz.”

3.3. Olumsuz Nezaket

Olumsuz Nezaket, muhatabın olumsuz yüzüne hitap eden telafi eylemidir. Muhatabın dikkatinin engellenmemesini ve onun hareket özgürlüğünün kısıtlanmamasını ister. Bu nezaket, saygı davranışının merkezidir. Genelde çıktılar, sosyal mesafe için faydalı şekillerdir. Olumsuz nezaket, bir konuşmacı etkileşiminin seyri üzerine sosyal bir fren koymak istediğinde kullanılabilir (Brown and Levinson, 1987: 129-211).

3.3.1 Doğrudan, Açık Olmak

Yöntem 1: Geleneksel Olarak Dolaylı Olmak (Bu stratejide geleneksel olarak kurulan dolaylılık, aslında doğrudan olmaya sebebiyet vermektedir)

Birinin bir tarağa ihtiyacı var ve muhatabında da bu nesnenin olduğu biliniyor fakat ihtiyacını geleneğinde var olduğu şekliyle dolaylı yoldan ister gibi aslında doğrudan bir sezdirimle isteyebilir

“Tarağımı bulamıyorum ya...” (Konuşmacının tarağa ihtiyacı var ve bulamadığını dolaylı olarak imalı bir şekilde doğrudan ifade etmektedir. Muhatabın da bunu dikkate alarak anlaması beklenmektedir)

3.3.2 Varsaymamak

Yöntem 2: Sorular, Dolaylılıklar

“Acaba Ahmet dışarı çıktı mı?”, “Eğer istersen yürüyebiliriz?”, “Onun sinirli olduğu söyleniyor.”

3.3.3 Dinleyiciye Baskı Yapmamak

Yöntem 3: Kötümser Olmak

“Hiç kağıt zarfın yok, değil mi?”, “Belki bir asansör çağırırsın?”, “Parayı buraya getiremezsin, değil mi?”

Yöntem 4: Dayatmayı En Aza İndirmek

“Sadece bir dakikalığına uğradım.”, “Birazcık yoğurt alabilir miyim?”

Yöntem 5: Saygı Göstermek

“Geldiniz mi?”, “Haklısınız efendim.”, “Tam istediğiniz gibi...”

3.3.4 Konuşmacının, Dinleyiciyi Etkilememe İsteği

Yöntem 6: Özür Dilemek

“Eminim çok meşgul olmalısın, ama...”, “Size rahatsızlık vermekten çekiniyorum, ama...”, “Seni rahatsız ettiğim için özür dilerim.”

Yöntem 7: Konuşmacıyı ve Dinleyiciyi Kişiselleştirmemek (“Ben” ve “sen” zamirlerinin kullanımından kaçınmak)

Kurabiyeleri kimin bitirdiğini tahmin edemiyorum.

Yöntem 8: Yüz Tehdit Edici Eylemi Genel Bir Kural Olarak İfade Etmek (Yüz tehdit edici eylemin, bazı genel sosyal kuralların, düzenlemelerin veya yükümlülüklerin bir isteği olarak belirtilmesi)

Üzgünüm, ama geç kalanlar bir sonraki araya kadar oturamaz.

Yöntem 9: İsimleştirmek (Konuyu, isimleştirdiğimizde, cümlenin daha formel, daha resmî olacağından bahsedilmektedir)

(a) Sınavlarda iyi performans gösterdiniz ve biz de çok etkilendik.

(b) Sınavlarda iyi performans göstermeniz bizi çok etkiledi.

(c) Sınavlardaki iyi performansınız bizi çok etkiledi.

Resmiyet, (a) öncülünden (c) öncülüne doğru artmaktadır.

3.3.5 Dinleyicinin Diğer İsteklerini Karşılama

Yöntem 10: Borçlanmada Dolaysızlık veya Dinleyiciyi Borçlu Olmama gibi Göstermek (Konuşmacı, açıkça dinleyiciye borçlu olduğunu iddia etmesi veya konuşmacıya, herhangi bir borcunun olmadığını dile getirilmesi)

Eğer yaparsanız, size sonsuza kadar minnettar olurum. (Borçluluk göstergesi)

Hiç sorun olmaz; zaten oraya gideceğim. (Borçsuzluğun dile getirilmesi)

3.4. Dolaylılık

Eğer bir konuşmacı, yüz tehdit edici bir eylem yapmak istiyor, ancak bunu yapmaktan sorumlu olmak istemiyorsa, bunu kayıt dışı yapabilir ve nasıl yorumlanacağına karar vermek için muhatabına bırakabilir. Bu tür kayıt dışı ifadeler aslında dilin dolaylı kullanımlarıdır (Brown and Levinson, 1987: 211-227).

3.4.1 Konuşma Sezdirimlerine Neden Olmak

Yöntem 1: İmalarda Bulunmak

Burası soğuk oldu (Pencerenin kapatılmasını ima etmek)

Yöntem 2: Çağrışım İmaları Vermek (İki muhatap arasındaki ilişkiden doğan uzak imalardır)

Evim çok uzakta değil. (Lütfen gel beni ziyaret et anlamında)

Yöntem 3: Varsayım (Muhataba eleştirel bir ima hissettirme söz konusudur)

Arabayı, bugün yine yıkadım. (“Yine” kelimesi ile, arabayı bugün birden fazla yıkadığını söyleyip, muhataba eleştirel bir ima hissettirir. Muhatabı, arabayı ikinciye yıkanmasının sebebiyetini düşündürmeye, sevk eder)

Yöntem 4: Olduğundan Küçük Göstermek

O biraz sıcak. (Yemek veya içmek için olan bir şeyi olduğundan az gösterilmektedir)

Yöntem 5: Abartmak

Seni yüz kez aramaya çalıştım, ama asla cevap alamadım.

Yöntem 6: Totolojiler (Gereksiz Tekrarlar) Yapmak (Konuşmacı, bir totoloji söyleyerek dinleyiciyi, bilgilendirici olmayan ifadenin, bilgilendirici bir yorumunu aramaya teşvik eder)

“Onu vermeyeceğim demek, vermeyeceğim demektir.”, “Savaş savaştır.”

Yöntem 7: Çelişkiler Kullanmak (Konuşmacı birbiri ile çelişen iki şeyi ifade ederek, doğruyu söylemeyeceğini gösterir. Böylece dinleyiciyi, iki çelişkili öneriyi uzlaştıran bir yorum aramaya teşvik

eder)

“Çok iyi, Ahmet hem burada hem burada değil.”

Yöntem 8: İronik (Alaycı) Olmak (Konuşmacı kastettiği şeyin karşıtını söyleyerek, onun istediği anlamı dolaylı yoldan iletebilir)

Çok güzel hava, değil mi? (Yağmurlu, rüzgarlı bir havada söylenmektedir.)

Yöntem 9: Metaforlar (Mecazlar) Kullanmak

Harry gerçekten bir balık gibidir. (Harry’nin bir balık gibi yüzmesini ifade etmek için bu imaya başvurulmuştur)

Yöntem 10: Cevabı Beklenmeyen Sorular Sormak

Ben hastanedeysen bir kere olsun ziyarete geldin mi?

3.4.2 Belirsiz veya Çok Anlamlı Olmak

Yöntem 11: Çok Anlamlı Olmak

“Ahmet’in kurabiyesi çok tatlı olmuş.” (Tatlılık ile şekerli oluşu mu kastedilmektedir; yoksa güzel, nefis oluşu mu? Çok anlamlılık bulunmaktadır)

Yöntem 12: Belirsiz Olmak

Görünüşe göre birisi çok fazla uyumuş.

Yöntem 13: Aşırı Genelleştirmek

Olgun insanlar bazen bulaşıkları yıkamaya yardım eder. (Bir genelleme ile aslında hedef alınan bir kişiye dolaylı yoldan, genel bir kuralmış gibi hissettirilmeye çalışılmıştır)

Yöntem 14: Dinleyiciyi Değiştirmek

Bir ofiste, iki sekreter bir müdür olduğu varsayılıyor. Sekreterlerden birisi zımbayı isteyecek, ama zımbaya yakın kişi müdürdür. Doğrudan olarak, müdürden istemek yüz tehdit edici eyleme sebebiyet verebilmesi ihtimaline karşılık, muhatabını değiştirerek diğer sekreterden rica ederken, müdürün de bunu fark edip ona vermesini ummaktadır.

Yöntem 15: Eksiltili Cümle Kullanma (Eksiltili cümlede ifade tam tamamlanmamış olduğu için, muhataba yorumlama seçeneği sunulabilir ve ifadenin muhatap tarafından sezdirilmesi amaçlanır)

“Eğer bir kimse, çayını sallanan masanın üstüne bırakırsa ...”, “Peki seni görmediysen...”

4. İnceleme

“anı uluğı mahabale tegin körüp inçä tep tedi, ay irinç tişi bars änüklägäli yeti kün bolmış yedi änükläri avıp män yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanturu yänä öz änüklärin yegäli kılınır, montada káz irinç tınlıg bolgay mu” (Gulcalı, 2015: 79-80)

“Bunu büyük prens Mahabala görüp şöyle dedi: “Ey zavallı dişi kaplan, yavruyalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” (Gulcalı, 2015: 110)

Burada büyük prensin bir sözcesine yer verilmiştir. Büyük prens âdeta yakınma ve acıma duygusunu aynı potada eritmiştir. “Ey zavallı dişi kaplan” ibaresi ile “zavallı” kelimesi hem olumlu hem de olumsuz (küçültücü, aşağılayıcı) olarak kullanılabildiği gibi buradaki görevi kaplana yapılan bir acımayı netleştirici bir sözcük görevindedir. Kaplanın içinde bulunduğu durumu da net bir şekilde ifade etmesiyle de bu anlaşılabilir. Sözcesini ise dolaylı yoldan cevabı beklenmeyen bir soru ile bitirmektedir. Buradaki asıl gaye sorunun cevabı zaten soruyu soran tarafından bilinmesine rağmen, dinleyiciye bunu dayatma olarak aktarılma istegidir. Yani, “bu kadar zavallı bir hayvan daha yoktur” gibi eminlik, kesinlik ifadesinden kaçınıp muhatabın olumsuz yüzüne bir ihlalde bulunma istegidir. Soru bu şekilde havada bırakılarak muhataba düşünce özgürlüğü tanınması olarak da açıklanabilir.

“bo savıg äşidip mahasatve tegin ötrü eçisi teginkä bo bars nägü yeyür uzatıkı aşı nägü ol tep ayıtdı, eçisi tegin inçä tek kikinç berti barsınñ irbis(ş?)niñ manunıñ arslannıñ böriniñ tilküniniñ aşı ärsär yalañuz yintäm isig ät kan ärür, montada adın takı öñi aş içgü yok, kim bo alañurmış aç barşıg tırgürgülük” (Gulcalı, 2015: 80)

Bu sözü işitip Mahasattva prens sonra ağabeyi prense: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” diye sordu, ağabeyi prens şöyle cevap verdi: “Kaplannın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır, bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin.” (Gulcalı, 2015: 110-111)

Bu sözcede Mahasattva prensin: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” sorusuna karşılık olarak verdiği cevap: “Kaplannın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır...” cevabında, iletişimin maksimum etkiyle gerçekleşebilmesi için gerekli ilkelerden, “miktar ilkesinin” bir ihlali söz konusudur (Brown – Levinson, 1987, 95). İlke; “gerektiğinden azını söylememek ve gerektiğinden fazlasını söylememeyi” istemektedir. Kaplan için sorulan bir soruya ise diğer hayvanların da eklenmesi bu ilkeyle ters düşmektedir. Ayrıca önerdiği, “sıcak et (ve) kan” dan sonra, “bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin” ifadesiyle de bir dayatma söz konusudur. Sadece bunlar o hayvan için iyi gelir başka bir şey olamaz iması ile dinleyicini olumsuz yüzüne bir ihlal söz konusudur.

“... ötrü iki eçilärinä azkıya öñrä yorıyu turzunlar män una basa yetdim tep ötünüp...” (Gulcalı, 2015, 88)

... sonra iki ağabeyine: “(siz) azıcık ileri yürüyüverin, ben hemen yetişirim.” diye rica edip... (Gulcalı, 2015: 114)

Sözcede geçen, “azıcık” kelimesi ile dolaylı iletim sağlanmıştır. Bu dolaylılık muhatabın olumsuz yüzüne karşı ihlali en aza indirmek sebebiyle yapılabilir. Bu şekilde yapılan dolaylılık, konuşmacının, dinleyici üzerindeki yükümlülüğünü azaltmaya hizmet etmektedir. “Azıcık” ile kastedilen aslında 3-5 adım olmayıp, gözden kayboluncaya kadar uzaklaşılmasının ima edilmesidir. Bu durumda muhataba belirli bir rakam, sayı verilip bir dayatma söz konusu olmadan ona bu ifadenin ima ettirilmesi, sezdirilmesi istenmektedir. Konuşmanın ardından, konuşmacının rica ettiğinin söylenmesiyle de cümlelerin, nezaket derecesi yükseltilmiştir.

Diğer bir nezaket unsuru ise metinde geçen “ötünüp” ibaresidir. Statü olarak daha alt katmanda olan bir kişi, üst katmanda bulunan bir kişiden bir istekte, talepte bulunacağı zaman bazı özel filleri tercih ederek ifadenin nezaket değerini arttırabilmektedir. Böylece konuşmacı, kendisini dinleyici karşısında alçaltırken dinleyici de yüceltmış olacak ve isteğinin yerine getirilmesi için zemin hazırlayacaktır. Eski Türkçede bu fillerden biri de “ötün- (arz etmek, saygı ile istemek)” fiilidir. Esas itibarıyla “öt-” fiilinden türeyerek dönüşlü bir fiil olarak kullanılmaktadır (Yaylagül, 2005: 156). Böylece olumsuz nezaket bölümündeki sekizinci yöntem olan “saygı göstermek” yöntemini açıkça görebilmekteyiz.

“ol üdün mahasatve teginniñ tapıgçıları teginimiz kaçdı tep kaçan bartı yorınlar kanda ol istälim tep teşdilär” (Gulcalı, 2015: 96)

O zaman Mahasattva prensin hizmetçileri: “Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o arayalım.” diye konuştular. (Gulcalı, 2015: 118)

İfadede, “prens” değil de “prensimiz” şeklindeki kullanım birçok yerde olduğu gibi burada da saygı ifadesi olarak önümüze çıkmaktadır. Aynı zamanda “+miz” ekiyle sağlanan aidiyetlik de hem

saygı hem de bir sahiplenme, sevgi anlamıyla bütünleşmiştir. Sözcenin devamında, “hadi gidelim nasıldır o arayalım” ibaresine dikkat edilirse, bir etkinliğe davet vardır. Olumlu inceliğin bir gereği bir etkinliğe muhatabı da dahil etme isteği ve bu isteğin aslında ortak bir payda altında olup, prensi aramanın “hepimizin yararına” olacağı şeklinde bir sezdirim vurgulanmaktadır.

“ol üdüñ ol hatunnun bir tapıgçı kızı taştın turur ärkän kuyça ärtär yolki kişitin teginig tiläp takı bulmaz ärmış tep sav äşidti nâ monı äşidü birlä ök ürküp bälirläp ötrü ordoka kirip hatunka inçä tep ötündi hatun uka yarlıkadı mu äрки taştın bir antag sav turur teginig tiläp takı bulmaz tep bo nâ sav äрки tep tedi” (Gulcalı, 2015: 98)

O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: “Prens aranıp henüz bulunamamış.” diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: “Kraliçe işittiler mi acaba, dışarıda böyle bir söylenti var: “Prensi arayıp hâlâ bulamadılar.” diye, bu ne demek acaba?” (Gulcalı, 2015: 119)

Bu paragrafta dikkat çeken güzel bir nokta hizmetçi kızın, duyduğu bir bilgiyi, kraliçeye gelip, “kraliçe işittiler mi acaba, dışarıda böyle bir söylenti var” derken “acaba” kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimenin cümleye kattığı nezaket anlamına bakılacak olursa, “olumsuz nezaket” başlığı altında bulunan, “varsaymamak” alt başlığına hizmet ettiği görülmektedir. Yani konuşmacının bu kelimeyi kullanmasının altında dinleyicinin bu bilgiyi duymuş olmama ihtimalini de düşünerek onun olumsuz yüzüne bir ihlal yapmama isteği yatmaktadır. Bu kelime bir nevi, dinleyici üzerindeki baskının azaltılmasına hizmet etmektedir.

Diğer bir göze çarpan ifade ise, duyumsamanın belirtilmesidir. Hizmetçi kızın, kraliçeye gelip, “... böyle bir söylenti var” diye belirtmesindeki amaç ise, ifadenin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerindeki sorumluluğu üzerinden atmasıdır. Konuşmacı bunu belirterek aslında, “ben sadece bunu böyle duydum, doğruluğunu ya da yanlışlığını ispatlayamam, dolayısıyla üzerimde sorumluluk olmamalı” alt anlamını da vurgulamak ister.

“tözünüm a sän nän busma busrulma män amtı kamağun ünüp amrak ögüklärimin tiläyin barın yokın biläyin...” (Gulcalı, 2015: 99-100)

“Ey azizim! Sen hiç üzülme, ben şimdi hepsiyle beraber çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım, varlığını yokluğunu bileyim...” (Gulcalı, 2015: 120)

Paragrafta hitap kelimesi olarak, “tözünüm” ibaresinin seçilmesi de güzel bir nezaket ifadesidir. Temel olarak alt katmandan birinin, üst katmandan biri için kullanıldığı bi hitap şekli paragrafta, hükümdar eşi için kullanması dikkate değerdir. Yaylagül’e göre, “üst katmandan kişilere hitapta kaganım “kağanım”, ädgülärim “iyilerim”, tüzünüm “asilim” sesleniş biçimlerinin de geniş kullanım alanı vardır. Sesleniş biçimlerinin çoğu zaman 1. teklik iyelik ekiyle oluşturulması bağlılığı ve saygıyı göstermek içindir (Yaylagül, 2005, 155).” “Tanrılara yönelik seslenişlerde, anne ve babayı karşılayan akrabalık adlarının sonuna sevgi ve iyelik eklerinin getirildiği durumlar da vardır. Bazen bu kelimelerden sonra gelen a ünlemi seslenişe kuvvet kazandırır (Yaylagül, 2005: 155).”

Konuşmada geçen, “sen hiç üzülme...” ibaresi dolaysız bir strateji ile tercih edilmiştir. Dolaysız stratejilerde kullanım yerine göre nezaket değeri taşımayan ifadelerdir. Bu strateji bir ifadeyi doğrudan, dolaysız bir şekilde karşı tarafa aktarılması gereken anlarda kullanılır. Kullanım alanları, ifadenin aciliyeti var ise, bir uyarı, bir konuya dikkat çekilmek istendiği zaman veya bir tesellide bu tür stratejilerin kullanılması yerindedir. Buradaki kullanım itibarıyla de bir teselliği direkt olarak aktarıp içini rahatlatmak amaçlanmıştır.

“Bäg aña ay buryuk a amrak atayım mahasatve kanta ärmış tep ayıtu yarlıkadı ol buryukı bo yarlıgıg äşidip közintä işig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yıglayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözläyü umatın kikinç bermädin şük turdu anı körüp elig bäg hatunı birlä aşukup inçä tep ayıtdı tärkin sözlän buryuk a kiçiği oğlum kanta ärmış ät özüm busurkanur buşrulur ootka ürtänip köyär täg ögümin köñlümün ıçkınp munkul bolup bilinmäz män kılman mäniñ köküzümin yarılğuluk singuluk tep tedı” (Gulcalı, 2015: 102-103)

“Ey kumandan, sevgili yavrum Mahasattva nasılmış?” diye sordu. O kumandan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu. Bunu görüp hükümdar ve eşi acele ederek şöyle sordu: “Çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş (nasılmış), canım yanıyor ateş içinde yanıyorcasına; aklımı (ve) kalbimi kaybedip, şaşkına dönüp (ne yapacağımı) bilemiyorum; benim kalbimi parçalamayın, kırmayın!” dedi. (Gulcalı, 2015: 121)

Paragrafta, kumandan emri işitince, “gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu” ibaresindeki kumandanın davranışı iletişimde dolaylı bir stratejidir. Konuşmacının bunu yapmasındaki ana sebep, kötü bir haberin doğrudan olarak iletiminde muhatabın yüzünde aniden oluşacak olumsuz etki ve hüznü arttırmak istememesidir. Bir nevi ima yoluyla yavaş yavaş bu haberin kötülüğünü onaylar ve o haberin dolaylı yoldan iletimi gerçekleştirilir.

Muhatapların da (hükümdar ve eşi) bu dolaylı kullanımı hissedip, akabinde alelacele bir şekilde, “çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş (nasılmış)...” diye doğrudan, dolaysız bir strateji ile sorusunu iletmektedir. Dildeki dolaysız kullanımlar çoğu zaman nezaketsizlik olarak değerlendirilmemektedir. İletilecek acil bir durum, hızlı olunması gereken anlarda veya yüksek mertebeden birisinin söylediği doğrudan sözler hatta atasözlerinde dahi bulunan emir kipindeki ifadeler bile nezaketsiz, kapa olarak algılanmaz; çünkü onlardaki asıl gaye kibar, ince olmak değil, iletilmek mesajın en iyi ve en iyi şekilde maksimum etki ile iletmektir. Bu sözcede de durumunun aciliyet ve önem taşıdığı da görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda, eski Uygur Türkçesine ait olan “Altun Yaruk” kitabının içerisinde bulunan ve bir çatık olan, “Aç Bars” hikâyesi üzerinde, Brown ve Levinson’a ait olan dilde nezaket kuramı ile incelenmeye çalışılmıştır.

Nezaket, her milletin her dönemi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Nezaket olgusu iletişimde net, sağlıklı bir şekilde karşı tarafa aktarılmasında ve anlaşmazlıkların engellenmesi adına önemli bir yer tutmaktadır. Toplumlarda nezaket kuralları farklılık gösterse de aslında ulaşılan nokta itibari ile farklılık arz etmemektedir. Her toplum kendi dünya algısı, sosyal yapısına göre bu olguyu, kendisine göre şekillendirmektedir. Nezakete gidilen yol farklı kollardan ilerlese de sonuç olarak insanların gayesi ortak olmaktadır. Bu olgu, Türkçenin takip edilebilir eski yazılı eserlerinde bile kendini hissettirmektedir. Bizim de incelemiş olduğumuz, eski Uygur Türkçesine ait olan “Aç Bars” hikâyesinde, nezaket, ince bir şekilde âdeta bir kuyumcu titizliği ile dikkat edilen önemli bir unsur olduğu sonucuna varılmaktadır.

Aç Bars hikâyesinde, nezaketin sadece hiyerarşik olarak üstte bulunduğu muhataba karşı değil, kendine eş statülerde (abi, kardeş, eş...) hatta kendinden hiyerarşik olarak alt konumda (hükümdarın askeri gibi...) olan bir muhataba bile kaba, nezaketsiz sayılabilecek bir ifade dahi kullanılmaması göze çarpan bir durumdur. Türklerin nezakete, saygıya vermiş oldukları önemi, her eserde görülebileceği şüphesizdir. Bundan dolayı Türkçenin eski dönemlerine ait eserler, bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde çok ince ifadeler gün yüzüne çıkabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Arslan, Begüm. (2019). "Türk Dilinde Soru ve Nezaket". *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı*. Ed. Doç Dr. Mustafa Aça. 204-210. Çanakkale: Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Aydemir, Adem. (2014). Divanü Lûgati't- Türk'e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(3), 14-36.
- Aysal, Beyhan. (2018). *Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Görev Yapan Hemşirelerin Nezaket Kavramına İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Brown, P. – Levinson, C. Stephen. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bulut, S. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler. *TÜRÜK-Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 562-588.
- Caferoğlu, Ahmet. (1984). *Türk Dili Tarihi I. 2 Cilt* (3. Basım). İstanbul: Enderun Yayınları.
- Culpeper, Jonathan. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Dereli, Sevgi. (2008). Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri, *Türkbilig*, 0(15), 24-52.
- Ercilasun, A. Bıcam. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (16. Basım). Anlara: Akçağ Yayınları.
- Goffman, Erving. (1967). *Interactional Ritual: Essays on Face-to-face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Gömeç, Saadettin. (2011). *Uygur Türkleri Tarihi* (4. Basım). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gulcalı, Zemiye. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi* (2. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. Fehmi. (2002). *Türk Dili* (5. Basım). İstanbul: Beşir Yayınları.
- Kádár, D. Zoltán – Haugh, Michael. (2013). *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keser, B. Meliha. (2018). Nezaket, Nezaket Teorileri ve Türkçede Kullanılan Nezaket Kavramları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 127-138.
- Leech, Geoffrey N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, Geoffrey N. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Nazlı, Ece H. (2018). Türkçe Özür İfadelerinin Toplumdilbilimsel Analizi (Dicle Üniversitesi Örneği). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 143-159.
- Ortaköylü, Hale. (2019). *Türkçe ve İngilizce Rica Etkileşimlerinde Kibarlık ve Kabalık Görünümleri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onursal Ayırır, İrem. Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme. *Millî Folklor*, 126 (Yaz 2020), 86-98.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Nezaket". Erişim 20 Mayıs 2020. <https://sozluk.gov.tr>
- Uçar, İlhan. (2012). Kutadgu Bilig'de Beden Dili. *Turkish Studies*, 7/4, 3045-3058.
- Uçar, Melike. (2016). Aç Bars Hikâyesinde Bütün, Hepsi, Tam, Anlamlarına Gelen Kelimelerin Eşanlamlılık Dizilimi. *Türkbilig* 31, 97-108.
- Yaylagül, Özen. (2005). Eski Türkçede Nezaket İfadeleri. *Milli Folklor*, 17(68), 151-165.
- Yule, George. (2010). *The Study of Language* (4.Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, Richard J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.